

Aurelija Leonavičienė

Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva

CENZŪRA IR AUTOCENZŪRA TARPUKARIO IR SOVIETMEČIO VERTIMUOSE IŠ PRANCŪZŲ KALBOS Į LIETUVIŲ KALBĄ

Anotacija. Vertimas yra visuomenės polisistemos dalis, todėl jis siejasi su kitomis sistemomis: politinių ir ideologinių galių, ekonomikos, literatūros, sociokultūrinė ir kitomis. Vystydamasis kartu su visuomene, vertimas nuolat kinta, patiria konkrečiam istoriniam laikotarpiui būdingų transformacijų ir atspindi šalies polisistemų ypatumus ir sociosemitines normas. Pastarosios įvairiai reiškiamos vertimuose, įskaitant cenzūros ir autocenzūros formas. Straipsnyje aprašomo tyrimo tikslas – išanalizuoti ir palyginti tarpukario ir sovietmečio Lietuvos kanoninės prancūzų literatūros vertimų į lietuvių kalbą cenzūrą ir autocenzūrą, aptarti tiriamosios medžiagos cenzūros ir autocenzūros priežastis, panašumus ir skirtumus platesniame kiekvieno tiriamojo laikotarpio polisistemų, sociosemitinių vertimo normų ir politinių galių kontekste. Keliami keturi uždaviniai: 1) teoriškai aptarti cenzūrą ir autocenzūrą remiantis polisistemine vertimo teorija, sociosemitinėmis normomis ir kitais dabartiniais cenzūros tematikos moksliniais tyrimais, 2) išnagrinėti 1918–1940 metų ir 1940–1990 metų Lietuvos leidinių atrankos ir vertimų cenzūros mechanizmus, 3) išanalizuoti tiriamosios medžiagos cenzūros ir autocenzūros apraiškas, 4) palyginti vertimų iš prancūzų kalbos į lietuvių kalbą cenzūrą ir autocenzūrą tarpukario ir sovietinėje Lietuvoje bei nustatyti jų taikymo priežastis, panašumus ir skirtumus platesniuose politiniame, ideologiniame ir sociokultūriniame kontekstuose. Tyrimo tikslui ir uždaviniams įgyvendinti taikomi mokslinės literatūros analizės, lyginamosios tekstinės analizės ir aprašomasis metodai. Tiriamosios medžiagos imtį sudaro šie originalūs ir verstiniai tekstai: Stendhalio romanas „Rouge et noir“ ir trys jo vertimai „Raudona ir juoda“ (1939, 1949, 1976), François Mauriacio romanas „Le Nœud de vipères“ ir jo vertimai „Gyvačių lizdas“ (1934) ir „Gyvačių kamuolys“ (1975), Prospero Mérimée „Colomba“ ir du kūrinių vertimai „Kolomba“ (1937, 1947), Guy de Maupassant'o romanas „Pierre et Jean“ ir jo vertimai „Pjeras ir Žanas“ (1937, 1988) bei Molière'o „Le Tartuffe ou l'Imposteur“ ir du pjesės vertimai „Tartifas arba Veidmainys“ (1928) ir „Tartiufas arba Apgavikas“ (1967). Visos tiriamosios medžiagos prancūzų ir lietuvių kalba apimtis – 3 922 puslapiai. Atlikus lyginamąją prancūzų grožinės literatūros kūrinių vertimų į lietuvių kalbą cenzūros ir autocenzūros analizę nustatyta, kad 1918–1940 metų ir 1940–1990 metų vertėjai siekė pritaikyti vertimus prie savo laikmečio visuomenės polisistemų ir suvaldyti vertimo nuspėjamumą politiniame, ideologiniame ir sociokultūriniame vertimo normų kontekstuose. Surinkti kanoninės prancūzų literatūros kūrinių vertimų į lietuvių kalbą pavyzdžiai leidžia teigti, kad tarpukariu daugiau buvo cenzūruojamos revoliucines nuotaikas propaguojančios, politiškai nepriimtinos originalų vietos, o sovietmečiu plito religinė, politinė ir etinė cenzūra. Be to, tyrimas atskleidė, kad tarpukario vertėjai autocenzūrą rinkosi kur kas dažniau nei sovietmečio vertėjai. Tai sietina su akivaizdesniu 1918–1940 metų vertėjų polinkiu adaptuoti vertimus ir kiek įmanoma labiau juos pritaikyti prie daugumos tuometinių skaitytojų sisteminio kultūrinio pažinimo.

Pagrindinės sąvokos: vertimas; cenzūra; autocenzūra; polisistemų teorija; sociosemitinės vertimo normos; praleidimas.

Copyright © 2025. Aurelija Leonavičienė, published by Vytautas Magnus University. This open-access article is distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Non-Commercial 4.0 (CC BY-NC 4.0) license, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium provided the original author and source are credited. The material cannot be used for commercial purposes.

Įvadas

Šiuolaikiniame vertimo moksle į verčiamą tekstą žiūrima kaip į semantinę visumą, kurią vertėjas interpretuoja remdamasis savo hermeneutiniu pažinimu ir sisteminiu tarpkultūriniu ir kalbiniu išmanymu. Vertėjas, kaip pasakytų Paulis Ricėuras, gali rinktis vieną iš dviejų būdų: vertimą suvokti „siaurąja prasme – kaip žodinės žinišs perkėlimą iš vienos kalbos į kitą“ arba rinktis platesnį požiūrį ir traktuoti vertimą kaip visumos interpretaciją (2010, p. 17). Pasirinkęs antrąjį būdą, vertėjas interpretuoja tekstą atsižvelgdamas į istorinius, politinius, ideologinius, sociokultūrinius ir kitus originalo ir vertimo kontekstus. Pastarieji determinuoja vertėjo pasirinkimą, ką vertimo visuomenėje galima sakyti ir ko nereikia sakyti, kas toleruotina ir kas netoleruotina, nes kiekvienas tekstas ir kiekviena jo dalis, pasak Michailo Bachtino, yra „socialinis produktas“ (Bachtinas, 1978, p. 85). Štai todėl, kaip teigia Michelis Foucault, „kiekviena visuomenė kontroliuoja, daro atranką, organizuoja ir perskirsto diskurso gamybą, atlikdama visa tai vienu metu ir pasitelkdama tam tikras procedūras, kurios turi prislopinti diskurso galias ir pavojus, suvaldyti jo įvykio nenuspėjamumą, išvengti jo sunkaus, gąsdinančio materialumo“ (1998, p. 7).

Kas nutinka vertimams, kai vertėjas mėgina suvaldyti teksto nenuspėjamumą, kai siekia prislopinti vertimo „galias ir pavojus“ ir „išvengti jo sunkaus, gąsdinančio materialumo“ (Foucault, 1998, p. 7)? Kur veda šis siekis? Atsakymų į klausimą ieškodama Kanados rašytoja Kristjana Gunnars teigia, kad „autorius užnugaryje visada stovi kitas autorius, cenzūruojantis tekstą vos jam pasirodžius. Kitas autorius rašo: „Tu norėjai pasakyti visai ne tai“ (2024, p. 34). Kas verčia vertėją imtis cenzūros ir autocenzūros? Kokiomis formomis ji atspindi vertimuose? Straipsnyje nagrinėjami šie ir kiti aktualūs vertimo cenzūros ir autocenzūros klausimai, gilinamasi į prancūzų kanoninės literatūros kūrinių vertimus tarpukario ir sovietmečio Lietuvoje. Tiriamąją medžiagą sudaro originalūs ir verstiniai tekstai: Stendhalio romanas „Rouge et noir“ ir trys jo vertimai „Raudona ir juoda“ (1939, 1949, 1976), François Mauriac'o romanas „Le Nœud de vipères“ ir jo vertimai „Gyvačių lizdas“ (1934) ir „Gyvačių kamuolys“ (1975), Prospero Mérimée „Colomba“ ir du vertimai „Kolomba“ (1937, 1947), Guy de Maupassant'o romanas „Pierre et Jean“ ir jo

vertimai „Pjeras ir Žanas“ (1937, 1988) bei Molière'o „Le Tartuffe ou l'Imposteur“ ir du pjesės vertimai: „Tartifas arba Veidmainys“ (1928) ir „Tartiufas arba Apgavikas“ (1967). Vienas minėtų kūrinių vertimų priklauso 1918–1940 metų tarpukario Lietuvos laikotarpiui, kitas arba du kiti – 1940–1990 metų sovietiniam laikotarpiui. Bendra visų meninių tekstų prancūzų kalba apimtis – 1 173 puslapiai. Vertimai sudaro 2 749 puslapius, nes tyrime nagrinėjama mažiausiai po du kiekvieno kūrinio vertimus. Visos tiriamosios medžiagos apimtis – 3 922 puslapiai. Ši originalių ir verstinių tekstų imtis laikytina reprezentatyvia tyrimo objekto – vertimų cenzūros ir autocenzūros – lyginamajai analizei atlikti.

Straipsnio *tyrimo tikslas* – išanalizuoti ir palyginti tarpukario ir sovietmečio Lietuvos kanoninės prancūzų literatūros vertimų į lietuvių kalbą cenzūrą ir autocenzūrą, aptarti tiriamosios medžiagos cenzūros ir autocenzūros priežastis, panašumus ir skirtumus platesniame kiekvieno tiriamojo laikotarpio polisisemų, sociosemiotinių vertimo normų ir politinių galių kontekste. Tyrimo tikslui įgyvendinti keliama keturi uždaviniai: 1) aprašyti cenzūrą ir autocenzūrą remiantis polisisemine teorija, sociosemiotinėmis vertimo normomis ir kitais dabartiniais cenzūros tematikos moksliniais tyrimais, 2) išnagrinėti tarpukario ir sovietmečio Lietuvos leidinių atrankos ir vertimų cenzūros mechanizmus, 3) išanalizuoti tiriamosios medžiagos cenzūros ir autocenzūros apraiškas, 4) palyginti vertimų iš prancūzų kalbos į lietuvių kalbą cenzūrą ir autocenzūrą tarpukario ir sovietinėje Lietuvoje bei nustatyti jų taikymo priežastis, panašumus ir skirtumus platesniame politiniame, ideologiniame ir sociokultūriniame kontekste. Tyrimo tikslui ir uždaviniams įgyvendinti taikomi mokslinės literatūros analizės, lyginamasis ir aprašomasis metodai. Pirmiausia pritaikytas aprašomasis metodas kiekvieno tiriamojo laikotarpio leidybos, leidinių atrankos ypatumams nustatyti istoriniame ir politiniame kontekstuose. Vėliau, nagrinėjant tiriamosios medžiagos cenzūros ir autocenzūros faktus, taikytas lyginamosios tekstinės analizės metodas, t. y. originalo tekstas lygintas su mažiausiai dviem jo vertimais, kurių vienas priklauso tarpukario Lietuvos laikotarpiui, kitas(-i) – sovietinės Lietuvos laikotarpiui.

Cenzūros klausimus ne kartą aptarė įvairių mokslo sričių atstovai: Tomas Petreikis (2013) nagrinėjo spaudos cenzūrą tarpukario Lietuvoje, Andrius Vaišnys (1999) analizavo spaudos ir valstybės santykį bei kai kurių

užsienio spaudos leidinių cenzūros klausimus, Alvydas Noreika (2022) aptarė žiniasklaidos cenzūrą ir savicenzūrą, Arida Riaubienė (2005, 2020 ir kt.) tyrinėjo 1918–1940 metų administracinę valstybės ir vietinės cenzūros struktūrą ir procedūras, taip pat užsienyje leistų knygų, periodinių spaudinių ir smulkiosios spaudos cenzūravimą, draudžiamų įvežti į Lietuvą ir platinti knygų sąrašų sudarymą ir kt. Apie sovietmečio Lietuvos medijų, literatūros kūrinių, kino, vaizduojamųjų menų cenzūrą ir ideologinės cenzūros institutų raidą išsamiai rašė Arūnas Streikus (2018), sovietinio teatro cenzūros klausimus nagrinėjo Edgaras Klivis (2010), Goda Dapšytė (2015) ir kiti. Vertimų cenzūros ir autocenzūros problematiką analizavo kitų šalių vertimo mokslo atstovai (Even-Zohar, 1990; Toury, 1995; Gambier, 2002; Tomaszewicz, 2002; Brunette, 2002; Durand, 2006; Antoniou, 2014; ir kt.) ir Lietuvos tyrėjai (Streikus, 2018; Maskaliūnienė, Tatolytė, 2022; Valentinavičienė, 2022; Leonavičienė, 2024; Maskaliūnienė, Tatolytė, Černiuvienė, Keršytė ir kt., 2024; Ragaišienė, Raškauskienė, 2024; ir kt.). Su tyrimu susijusius minėtų tyrėjų teiginius aptarsime šio straipsnio teorinėje dalyje.

Kai kurie cenzūros ir autocenzūros klausimai jau buvo nagrinėti ankstesnių vertimo tyrėjų darbuose, tačiau šis tyrimas laikytinas *nauju* ir *aktuali* dėl kelių priežasčių: 1) kitų šalių ir Lietuvos vertimo mokslo darbuose nebuvo išsamiau tyrinėta skirtingų visuomeninių santvarkų tarpukario ir sovietinės Lietuvos prancūzų literatūros vertimų į lietuvių kalbą cenzūra ir autocenzūra, 2) be to, iki šiol nebuvo lyginti minėtų laikotarpių keli to paties kūrinio vertimai cenzūros požiūriu, kuris leidžia visapusiškiau įvertinti 1918–1940 metų ir 1940–1990 metų politinę, sociokultūrinę, socialinių galių ir normų Lietuvos paradigmą, dariusią įtaką vertimo praktikai. Nesant išsamesnių tarpukario ir sovietinės Lietuvos lyginamųjų vertimo cenzūros ir autocenzūros tyrimų, VDU mokslo klasterio „Tarpkultūrinės komunikacijos ir vertimo problematikos taikomieji tyrimai“ mokslininkų grupė įgyvendino 2024–2025 metų mokslo projektą „Meninių tekstų vertimo į lietuvių kalbą cenzūra tarpukario ir sovietmečio Lietuvos sociokultūriniame ir politinių galių kontekste“. Šis straipsnis yra vykdyto mokslo projekto tyrimų dalis.

Cenzūra ir autocenzūra visuomenės galių ir normų kontekste

Tyrinėjant vertimus neretai tenka pastebėti praleistų originalo vietų: atskirų žodžių, sakinių ar net ištisų paragrafų. Ne vienam kyla klausimas, kodėl vertėjai praleidžia. Ar jie patiria vertimo kultūros, visuomenės santvarkos, politinių galių, ideologijos spaudimą, ar patys nusprendžia atsisakyti tam tikrų teksto vietų? Į šiuos ir kitus klausimus sieksime atsakyti siedami vertimą su visuomenės, kuriai kūrinys verčiamas, platesniu kontekstu.

2014 m. išleistame „Vertimo studijų žodyne“ *cenzūra* apibrėžiama kaip „Vertimo teksto keitimas arba originalo teksto dalies praleidimas ideologiniais, politiniais, religiniais ar etiniais sumetimais“ (p. 29), tačiau *autocenzūros* apibrėžimo žodynas nepateikia. Ieškant informacijos Valstybinės lietuvių kalbos komisijos puslapyje galima rasti paaiškinimą, kad *autocenzūra* yra tarptautinis žodis ir vartotinas „kaip šalutinis (dalinis, specialusis) normos variantas“ vietoj pagrindinio (neutralaus) normos varianto – *vidinė cenzūra*.¹ Šis straipsnis skirtas mokslininkų bendruomenei, vertimo tyrėjams ir praktikams, tad nuspręsta jame vartoti tarptautinį *autocenzūros* terminą.

Pagal šalies, kurioje dirba, politinę santvarką vertėjas skirtingai balansuoja tarp Hermio, trokštančio perteikti kito žinių savajai kultūrai, ir Cerberio, neleidžiančio jam visko pasakyti, ribojančio jo raiškos laisvę ir akyiai saugančio „savo gentį“, kad neprasprūstų koks nors neatsargus žodis. Šią Hermio ir Cerberio metaforą vaizdingai aprašo Yves'as Gambier (2002, p. 216) nagrinėdamas vertėjo veiklos dvilypumą ir paradoksalumą. Kyla klausimas, kas ištis varžo vertėjo raiškos laisvę? Kodėl, kaip rašo Paulis Ričėuras (2010, p. 35), vertimuose „egzistuoja ištisos paraštės, kurias nuslepia cenzūra, draudimai – paraštės to, kas nepasakyta, išraižytos pavidalo neįgavusiais atvaizdais“? Į šiuos klausimus atsakymų ieško ne vienas vertimo tyrėjas. Štai, tarkime, Gambier teigia (2002, p. 204), kad visi autoritariniai režimai yra sukūrę kontrolės mechanizmus, kontroliuojančius idėjas, režimo ideologijai ir jų „tiesai“ grėsmę keliančias publikacijas. Šių režimų sąrašas, kaip rašo tyrėjas, yra ilgas ir, deja, nebaigtinis: Sovietų Sąjunga, dabartinė Kinija, Pietų Afrikos

¹ Remiamasi Valstybinės lietuvių kalbos komisijos informacija:
<https://www.vlkk.lt/konsultacijos/5600-autocenzura> [Žiūrėta 2024-12-06].

respublikos apartheidas, Ruhollo Chomeinio valdomas Iranas, juodųjų pulkininkų režimas Graikijoje, Argentinos diktatūra, Vichy režimas Prancūzijoje (1940–1944) ir daug kitų. Siekdami apsaugoti savo šalies visuomenę nuo „žalingų“ ir „priešiškų valstybių“ idėjų, režimai kontroliuoja visas veiklos sritis, įskaitant ir vertimą. Apie tai, kaip vertimas priklauso nuo visuomenės sistemų – polisistemų, rašo Tel Avivo deskriptyvinės vertimo mokyklos atstovas Itamaras Even-Zoharas. Teoretikas apibūdina *polisistemą* kaip įvairių, hierarchiniais ryšiais susietų sistemų visumą, kurioje sistemos nepaliaujamai kinta ir lemia kitų, mažesnių ir didesnių sistemų pokyčius. Tai pasakytina ir apie grožinę literatūrą ar vertimą, kurie taip pat negali likti izoliuoti ir nesikeisti, jei kitose visuomenės sistemose vyksta pokyčiai (1990, p. 9–26). Pasak Even-Zoharo (1990, p. 27–31), grožinės literatūros polisistema glaudžiai siejasi su šalies ideologijos, ekonomikos, socialine ir kitomis sistemomis. Dėl šios priežasties grožinės literatūros tyrimai negali apsiriboti teksto analizės lygmeniu, bet privalo atspindėti kūrinio recepciją platesniame šalies polisistemų kontekste. Rašydamas apie grožinės literatūros sistemą Even-Zoharas iškelia binarinės opozicijos idėją, t. y. skirsto literatūrą į kanoninę ir nekanoninę, centrinę ir periferinę. Nuo to, kuriai opozicijos daliai priskiriamas literatūros kūrinys, priklauso vertėjo požiūris į verčiamą kūrinį: vertėjai paprastai būna atidesni kanoninei ir centrinei literatūrai, t. y. tarptautiniu mastu pripažintai ir pasaulyje plačiai paplitusiomis kalbomis rašytai literatūrai, nei nekanoniniams ir periferiniams kūriniams. Ši nuostata yra reikšminga analizuojant vertimus cenzūros ar autocenzūros požiūriu.

Nagrinėjant vertimą visuomenės galių kontekste negalima palikti nuošalyje Even-Zoharo (1990, p. 31–44) aprašytų vertimą veikiančių veiksnių. Teoretikas jų išskiria šešis: rinką, gamintoją, produktą, vartotoją, instituciją ir repertuarą. Minėtų veiksnių įtaka vertimui priklauso nuo visuomeninės santvarkos: vienos santvarkose išryškėja didesnė vieno veiksnio svarba, kitose – kitų. Tarkime, autoritarinėse valstybėse svarbiausią vaidmenį vaidina institucija, o demokratinėse valstybėse vertimo polisistemoje – rinkos ypatumai, vartotojo lūkesčiai, gamintojas ir produktas. Tai neabejotinai veikia vertėjų pasirinkimus ir sprendimus, taip pat ir teorines vertimo nuostatas (plačiau apie tai Leonavičienė, 2024, p. 140–141). Nagrinėdamas visuomeninę santvarką ir siedamas ją su cenzūra, prancūzų tyrėjas Pascalis Durand'as (2006, p. 10–11)

pastebi, kad cenzūra gali būti reiškiamą įvairiais būdais: kūrinio uždraudimu, kai kurių jo vietų pašalinimu, teksto intencijos pakeitimu, citatų sutrumpinimu, tam tikrų teksto akcentų pakeitimu ir kt. Pasak Durand'o (2006, p. 12), pagal cenzūros griežtumą ir savivalės laipsnį galima nustatyti, kuo skiriasi totalitarinis režimas nuo demokratinės tvarkos ir koks skirtumas tarp *formalios* ir *realios* demokratijos. Kaip tik šie klausimai nagrinėjami tiriamojoje straipsnio dalyje, analizuojant cenzūros ir autocenzūros apraiškas.

Kitaip nei cenzūra, *autocenzūra* siejama su paties vertėjo inicijuotais vertimo pakeitimais, kurių nelemia išoriniai politiniai, ideologiniai ir kiti aptarti institucinės, sisteminės cenzūros veiksniai. Autocenzūrą, kai praleidžiamos arba keičiamos mažesnės ar didesnės teksto vietos, galima laikyti vertėjo kompromiso ieškojimu adaptuojant tekstą priimančioje kultūroje arba, kaip pasakytų Gambier (2002, p. 210), „prevencinė cenzūra“, kai vertėjas, siekdamas išvengti leidėjo ir redaktoriaus nurodymų, reikalavimų, iš anksto imasi autocenzūros. Pastarosios apraiškomis Gambier (2002, p. 210–214) laiko vertėjo siekį nerašyti „juodu ant balto“ kultūriškai nepriimtinių žargonybių, vulgarizmų, įžeidžių posakių ar frazių, sušvelninti pasakymo toną, panaikinti kultūriškai netinkamą pabrėžimą, perfrazuoti, praleisti kai kurias metaforas, neigiamai žymėtus teksto vienetų ir kt., nes jų vertimas priimančioje kalboje ir kultūroje gali būti perdėm įžeidus, morališkai ir rinkos požiūriu nepriimtinas, gal net gerokai užgaulesnis nei originalo tekstas. Nagrinėjant išvardytas autocenzūros formas kyla klausimas, ar visi vertimo praleidimai ir perdaros, kuriais vertėjas įgyvendina savinimo strategiją (angl. *domestication*, Venuti, 1995, 1998) arba siekia „atvesti autorių pas skaitytoją“ (Schleiermacher, 1985, p. 299), laikytini autocenzūros apraiškomis. Nereikia pamiršti, kad vertėjas ne tik cenzūruoja, bet ir adaptuoja kūrinį: atlieka daug kalbinių ir kultūrinių transformacijų, įvairiais būdais siekia teksto sklandumo ir tekstualumo. Autocenzūros atveju, vertėjas pats imasi tam tikrų vertimo sprendimų, vadovaujasi savo įsivaizdavimu, kas morališkai ir etiškai tinkama ar netinkama, ko tikisi vertimo skaitytojai, t. y. vertina, koks yra skaitytojų sisteminis kalbinis ir sociokultūrinis pažinimas, kad vertimas netaptų kalbiniu ir kultūriniu kliuviniu, nepakenktų skaitymo malonumui ir priimtinumui naujoje, kartais net kitos epochos, komunikacinėje aplinkoje. Apie tai yra rašęs Gideonas Toury (1995, p. 54–55, 250–252), analizuodamas sociosemiotines vertimo normas,

kuriomis intuityviai arba sąmoningai vadovaujasi vertėjas ir paiso nerašytų, bet visiems visuomenės nariams žinomų susitarimų ir vertybių.

Tarpukario ir sovietmečio Lietuvos vertimų cenzūra ir autocenzūra: prancūzų grožinės literatūros vertimų atvejis

Kiekvienoje šalyje ir konkrečiu istoriniu laikotarpiu polisistemos kitaip veikia vertimo sistemą, reguliuoja verstinių leidinių atranką ir determinuoja vertėjų pasirinkimus. Šioje straipsnio dalyje nagrinėsime tarpukario ir sovietinės Lietuvos valstybinės cenzūros ypatumus, vertimų iš prancūzų kalbos į lietuvių kalbą cenzūros ir autocenzūros apraiškas.

1918 m. vasario 16 d. Vilniuje Lietuvos Tarybai paskelbus Lietuvą nepriklausoma valstybe, buvo suskubta kurti valdžios institucijas, pasinaudoti Europos valstybių patirtimi, rūpintis kultūrine ir švietėjiška veikla, lietuvių kalbos norminimu ir kt. Užsienio kalbų mokymasis ir kitų šalių literatūros vertimai taip pat neliko nuošalyje. Vienas didžiausių tuomečių kultūrinės traukos centrų buvo Paryžius, todėl suprantama, kad kultūros veikėjai siekė skleisti prancūzų kultūrą, supažindinti Lietuvos skaitytojus su kanonine prancūzų literatūra ir publikuoti kuo daugiau jos vertimų į lietuvių kalbą. Nereikėtų pamiršti, kad įkūrus nepriklausomą Lietuvos valstybę vis tiek išliko tam tikrų grėsmių iš kaimyninių šalių. „Lietuvos kaimynės – Tarybų Rusija (nuo 1922 m. Sovietų Sąjunga), Vokietija, Lenkija ir Latvija po XX a. 3–4 dešimtmečiuose įvykusių perversmų suko nedemokratinį keliu. Iš šių šalių į Lietuvą buvo įvežami spaudiniai, kurie mūsų krašte skleidė antilietuviškas idėjas, kurstė tautinę nesantaiką. Todėl, siekiant užtikrinti valstybės ir visuomenės saugumą, tarpukario Lietuvoje buvo pradėti cenzūruoti užsienyje leisti spaudiniai“ (Riaubienė, 2020, p. 248–249). Cenzūra neaplenkė spaudos, įvairių sričių knygų, taip pat ir užsienio autorių literatūros kūrinių. Tarpukario laikotarpio cenzūros tyrėja Arida Riaubienė (2005, p. 111) teigia, kad „1918–1940 m. Lietuvoje buvo išplėtotą cenzūros institucinė infrastruktūra, apėmusi du – valstybinį ir vietinį – lygmenis. Svarbiausias vaidmuo teko vidaus reikalų ministrui, kuris galėjo kontroliuoti bei prižiūrėti ne tik Lietuvoje, bet ir užsienyje išleistas knygas. Vidaus reikalų ministrui buvo pavaldūs 20 apskričių (be Klaipėdos krašto) viršininkai. Pastariesiems spaustuvės, prieš išleisdamos

spaudinį, privalėjo pristatyti nurodytą egzempliorių skaičių. Apskričių viršininkai taip pat turėjo teisę Lietuvoje pasirodžiusius spaudinius sulaikyti arba uždrausti juos platinti." Valstybės lygiu veikianti cenzūros sistema neabejotinai darė įtaką lietuvių kalbą planuojamų versti leidinių atrankai.

Apie įvežamų užsienyje leistų knygų atranką Riaubienė (2005, p. 109) rašo: „1935 metų Spaudos įstatymo 42-asis paragrafas pabrėžė, kad užsienio spaudiniai turi būti tikrinami prieš juos įvežant į Lietuvą. Užsienio spaudinių tikrinimo tvarką nustatydavo vidaus reikalų ministras, susitaręs su finansų ir susisiekimo ministrais. Svetur leistos ir spausdintos knygos <...> buvo tikrinamos prie Lietuvos valstybės sienos. Tai liudija Piliesių apsaugos departamento Svetimšalių referento raštas Kauno centrinei muitinei, kuriame rašoma, kad iš užsienio įvežami spaudiniai turi būti tikrinami muitinės valdininkų, dalyvaujant geležinkelio policijai." Spaudinių tikrintojų darbą lengvino tarpukario Lietuvoje sudarinėjami draudžiamų knygų sąrašai. Pasak Riaubienės (2020, p. 243), „1926 m. lapkričio 5 dieną Vidaus reikalų ministerijos Piliesių apsaugos departamentas išsiuntė raštą Finansų ministerijos Prekybos departamentui, kuriame rašoma, kad be atskiros Piliesių apsaugos departamento leidimo negalima įvežti į Lietuvą Sovietų Sąjungoje ar Lenkijoje spausdintų leidinių, taip pat pateikiamas „Uždraustų įvežti ir platinti spaudinių sąrašas", kurį sudaro 188 leidiniai. Šį sąrašą iš dalies galime laikyti pirmuoju žinomu draudžiamų įvežti ir platinti Lietuvoje knygų sąrašu." Žinoma, vėliau būta ir daugiau sąrašų, tarkime, 1935 m. rugpjūčio mėn. 1 d. – 1936 m. birželio 1 d. sąrašas. Jame minima keturiolika lietuvių kalba publikuotų draudžiamų knygų, pavyzdžiui, Juozo Prancūno „Dniepro statyba" (Minskas, 1932), Nikolajaus Oleinikovo „Kovos dienos" (Maskva, 1930), Anos Uljanovos „Lenino vaikystės ir mokslo metai" (Minskas, 1932), Aleksandro Jakševičiaus „15 metų proletarinės revoliucijos" (Minskas, 1932), Michailo Šeimano „Religinė dora ir proletarinė dora" (Minskas, 1932), Sofijos Zarečnajos „Vaikai kolchoze" (Minskas, 1932)² ir kt.

Riaubienės pateikta faktinė medžiaga ir aprašytas tarpukario Lietuvos cenzūros mechanizmas patvirtina Tel Avivo vertimo mokyklos polisisteminės

² Remtasi Lietuvoje draudžiamų leidinių sąrašų sąvadu (žr. Riaubienė, 2020, p. 253–258).

teorijos nuostatas ir sociosemiotines normas, pagal kurias originalių ir verstinių kūrinių atranka, leidyba ir platinimas priklauso nuo valstybės polisistemų: politinių nuostatų, ideologijos, ekonomikos, istorinio, sociokultūrinio gyvenimo kontekstų ir daug kitų veiksnių. Cenzūros vaidmuo įgyja griežtesnių formų totalitarinėse valstybėse. Kaip tik tuo pasižymėjo Sovietų Sąjungos knygų ir vertimų leidyba.

Nuo 1940 m. Lietuvos valstybę okupavus ir aneksavus Sovietų Sąjungai, šalyje, kaip ir kitose okupuotose sovietinėse respublikose, „kultūrinis gyvenimas tapo visiškai priklausomas nuo bendro Sovietų Sąjungos kultūrinio konteksto, šaliai iš anksto numatyto politinio scenarijaus ir TSRS siekio kurti bei propaguoti tarybinės liaudies meną, atmesti ir kritikuoti viską, kas buvo sukurta sovietų vadinamaisiais „buržuaziniais valdymo metais“ (Leonavičienė, 2024, p. 228). Sovietų Sąjungos valdžia siekė indoktrinuoti visuomenę, kontroliuoti visas veiklos sritis, įskaitant ir vertimą. Dažniausiomis vertimų kontrolės apraiškomis galima laikyti cenzūrą ir grožinės literatūros vertimą iš tarpinės rusų kalbos „politiškai aprobuotų“ vertimų. Apie sovietų valdžios įtvirtinimą ir cenzūrą pirmaisiais sovietiniais metais rašo tyrėjas Arūnas Streikus (2018, p. 287): „Stalininiu laikotarpiu, sparčiai sovietizuojant okupuotas Baltijos šalis, iš vietinių leidyklų buvo reikalaujama griežtai laikytis tvarkos, kad į nacionalines kalbas verčiami užsienio autorių tekstai prieš tai jau būtų išversti į rusų kalbą. Maža to, net ir verčiant iš originalo, galiojo nerašyta taisyklė orientuotis į kanoniniu laikytą rusišką vertimą, pagal jį atliekant atitinkamas kupiūras ir pateikiant slidesnių vietų redakcines formuluotes.“ Dauguma žymesnių sovietmečio vertėjų ir redaktorių kreipė dėmesį į vertimo tikslumą ir semantinį adekvatumą remdamiesi Andrejaus Fiodorovo, Jakovo Reckerio, Vileno Komisarovo, Leonido Barchudarovo ir kitų sovietinio laikotarpio struktūralistinės vertimo teorijos atstovų nuostatomis, „kukliai nutylėdami“, kaip pastebi Streikus (2018, p. 287), „sovietines adaptavimo praktikas“. Vertėtų paminėti, kad cenzūrą taip pat „kukliai nutyli“ ir sovietinio laikotarpio vertimo teorijos atstovas, Lietuvos vertimo mokslo pradininkas Kazimieras Ambrasas-Sasna. Prisiminęs tarpukariu išsakytą Sofijos Čiurlionienės poziciją, kad literatūros kūrinius reikia versti iš originalo, jis paremia jos nuomonę ir stebisi, kad vertimai iš tarpinės kalbos „ligi šiol nenustoja aktualumo“ (1980, p. 66).

Žinoma, ne tik tarpinė kalba užtikrindavo sovietmečio vertimų cenzūrą, bet ir centralizuota versti planuojamų kūrinių atranka. Lietuvos leidyklų kūrinių atranka turėjo būti suderinta su Sovietų Sąjungos svarbiausia cenzūros mechanizmo institucija – *Glavlitu* (rus. *Главное управление по делам литературы и издательств*), t. y. Vyriausiąja literatūros ir leidybos reikalų valdyba; ji buvo įsteigta 1922 m. Rusijoje, vėliau veikė Sovietų Sąjungoje kitais atnaujintais pavadinimais.³ *Glavlit*as kontroliavo ir cenzūravo visas kultūrinio gyvenimo sritis, įskaitant planuojamų versti knygų atranką. „Nors sąjunginių respublikų leidyklos ir redakcijos visų užsienio autorių vertimų į nacionalines kalbas publikavimą turėjo suderinti su centriniu Spaudos komitetu ir Glavlitu, šie, atrodo, gana palankiai žiūrėjo į pribaltų iniciatyvas. Galima manyti, kad suteikiant leidimus drąsesniems vertimams buvo atsižvelgiama į tai, kad šiose respublikose užsienio literatūros naujienos vėlyvuoju sovietmečiu buvo geriau prieinamos kitomis kalbomis: Lietuvoje – lenkiškai, Estijoje – suomiškai.“ (Streikus, 2018, p. 289–290). Kad ir kokios buvo taikytos kūrinių atrankos nuolaidos, daugelio vertimo cenzūros tyrimuose, kaip rašo Streikus (2018, p. 286), „jau yra rekonstruotos pagrindinės vertėjų ir redaktorių taikytos technikos, padėjusios kitokio tipo tekstus adaptuoti prie sovietinės reikšmių sistemos, perrašyti jų kalbą taip, kad ji nedisonuotų su sovietine semantika.“

Svarstant apie cenzūrą kyla klausimas, kurias kūrinių vietas iškarpydavo ideologinės cenzūros žirkklės. Kuriose vertimų vietose pats vertėjas imdavosi autocenzūros? Šiuos ir kitus klausimus nagrinėsime lygindami 1918–1940 metų ir 1940–1990 metų prancūzų literatūros kūrinių vertimus į lietuvių kalbą, kurie kartu su originalais sudaro empirinę tyrimo medžiagą.

Tarpukario ir sovietmečio Lietuvos prancūzų literatūros vertimų į lietuvių kalbą cenzūra

Kaip jau aptarta, tarpukariu užsienio autorių kūrinių atranką akylai kontroliavo valstybinė cenzūra, tačiau per dvidešimt dvejus nepriklausomos Lietuvos metus buvo išversta nemažai kanoninės prancūzų literatūros kūrinių, pavyzdžiui, Viktoro Hugo, Stendhalio, Molière'o, Guy de Maupassant'o,

³ Remtasi Visuotine lietuvių enciklopedija: <https://www.vle.lt/straipsnis/glavlit/>

Gustave'o Flaubert'o, François Mauriac, Prospero Mérimée ir kitų garsių rašytojų, poetų ir dramaturgų veikalų. Žinoma, šalia neginčytinos meninės vertės kūrinų vertimų pasitaikydavo cenzūros institucijoms tikusių, bet menkaverčių leidinių vertimų. Apie pastaruosius tarpukariu rašė Čiurlionienė (1933, p. 17).

Nagrinėjant tiriamąją medžiagą, t. y. įvade minėtus Stendhalio, Molière'o, Guy de Maupassant'o, François Mauriac, Prospero Mérimée kūrinius ir jų tarpukario vertimus lyginamuoju tekstinės analizės metodu, buvo rastas ne vienas vertimo cenzūros atvejis, liudijantis ideologiniais ir politiniais sumetimais praleistus sakinius. Pateiksime vieną rastų pavyzdžių:

- (1) <...> Je vais chercher la solitude et la paix champêtre au seul lieu où elles existent en France, dans un quatrième étage, donnant sur les Champs-Élysées. **Et encore j'en suis à délibérer, si je ne commencerai pas ma carrière politique, dans le quartier du Roule, par rendre le pain béni à la paroisse.**

– Tout cela ne te fût pas arrivé sous Bonaparte, dit Falcoz avec des yeux brillants de courroux et de regret.⁴ (Stendhal, *Le Rouge et le Noir*, 1998, p. 270)

<...> Vykstu ieškoti vienumos ir laukų ramybės vieninteliame kampelyje, kurį dar galima rasti Prancūzijoje – ketvirtame aukšte, su langais į Champs-Elysees.

– Taip su tavim nebūtų atsitikę Bonaparto laikais, – tarė Falcozas, kurio žvilgsny buvo pyktis ir gailės. (Stendhal, *Raudona ir juoda*, 1939, p. 349)

Cituotame Stendhalio „Raudona ir juoda“ antros dalies skyriaus „Kaimo malonumai“ (pranc. *Les plaisirs de la campagne*) pavyzdyje aprašoma, kaip karieta keliaujantys keleiviai kalbasi apie valdžios troškimą, veidmainišką XIX a. politiką ir kt. Pokalbio metu vienas keleivių Saint-Giraud teigia esąs nusivylęs politika ir grįžiąs į Paryžių ieškoti ramybės Elisiejaus laukuose, bet

⁴ Šiame ir kituose sakiniuose aptariamas vietas pajuodino straipsnio autorė.

taip pat neatmeta galimybės pradėti politinę karjerą Roule'io kvartale ir, pirmiausia, imti dalyti šventintą duoną parapijiečiams. 1939 m. Petro Cvirkos ir Antano Šimėno vertime⁵ šis netrumpas sakinyš praleistas, todėl kyla klausimas, kuo vertėjams, o gal leidyklai jis netiko. Stendhalio kūrinio ištraukos sakinyš (pranc. *Et encore j'en suis à délibérer, si je ne commencerai pas ma carrière politique, dans le quartier du Roule, par rendre le pain béni à la paroisse*) implikuoja 1789–1794 metų Prancūzijos revoliucijos įvykius. Iš istorijos žinome, kad Roule'io kvartalas buvo įkurtas 1790 m. vykstant Prancūzijos revoliucijai ir revoliucionierių pramintas Roule'io sektoriumi (pranc. *section du Roule*). Tik vėliau, 1811 m. gegužės 10 d. Prefektūros potvarkiu Roule'io sektorius, anksčiau buvęs 1-asis Paryžiaus rajonas, pervadintas Roule'io kvartalu (pranc. *quartier du Roule*).⁶ Romano personažo Saint-Giraud užuomina apie politinę karjerą Roule'io kvartale implikuoja revoliucines nuotaikas, norą skatinti liaudies nepasitenkinimą, dalyti jai duoną ir priešintis esamai tvarkai. Turint omenyje tai, kad revoliucinių nuotaikų apraiškas akylai kontroliavo valstybinis tarpukario cenzūros mechanizmas, tikėtina, jog sakinį išbraukė vertėjai arba atsakingi leidyklos darbuotojai.

Kituose, vėlesniuose 1949 m. Antano Juškos ir 1976 m. Ramutės Ramunienės sovietmečio laikotarpio Stendhalio „Raudona ir juoda“ vertimuose aptariamas sakinyš buvo išverstas:

- (2) <...> Ieškosiu vienatvės ir kaimiškos ramybės vienintelėje visoje Prancūzijoje vietoje – Paryžiuje penktame aukšte, kurio langai išeina į Eliziejaus laukus.⁷ **Bet man dar reikia pagalvoti, ar nevertėtų pradėti politinę karjerą Rulio kvartale, dalijant pašventintą duoną parapijiečiams.**

– Bonaparto laikais tau nebūtų taip atsitikę, – tarė Falkozas degančiomis pykčiu ir širdgėla akimis. (Stendhal, *Raudona ir juoda*, 1949, p. 262)

⁵ Abu vertėjai išvertė Stendhalio romano „Raudona ir juoda“ pirmąją dalį ir tris antrosios dalies skyrelius. Ši išversta kūrinio dalis buvo publikuota 1939 m. leidime.

⁶ Remtasi: https://fr.wikipedia.org/wiki/Quartier_du_Roule [Žiūrėta 2024-12-12].

⁷ Knygos pabaigoje esančiuose *Paiškinimuose* vertėja pateikia informaciją: „Eliziejaus laukai (Champs Elysées) – puikus Paryžiaus parkas ir bulvaras.“ (1949, p. 577).

- (3) <...> Nusprendžiau ieškoti vienatvės ir laukų ramybės vienintelėje vietoje, kur ją galima rasti Prancūzijoje – penktame aukšte su langais į Eliziejaus laukus. **Ir dar svarstau, ar nepradėti man politinės karjeros Rulio kvartale, tiekiant parapijai šventintą duoną.**
- Viso šito tu nebūtum patyręs Napoleono laikais, – pasakė Falkozas, ir jo akyse sublizgo pyktis ir gailestis. (Stendalis, *Raudona ir juoda*, 1976, p. 213–214)

Nors nagrinėjamas Stendhalio „Raudona ir juoda“ sakiny, menantis Prancūzijos revoliuciją, sovietmečiu ir buvo išverstas, tačiau 1940–1990 metų laikotarpio vertimus kontroliavo atsakingos Sovietų Sąjungos institucijos. Kiekvieną vertimo frazę tikrino ideologinis cenzūros mechanizmas, siekiantis, kad vertimuose neliktų nė mažiausios kapitalizmo apraiškos. Kolektyvizuojant sovietinę mintį, reikėjo pritaikyti vertimus prie sovietinės semantikos, laikmečio konteksto ir ideologijos. Analizuojant šią temą norėtusi prisiminti Mathieu Guidère'o įžvalgą apie įvairių epochų vertimams daromą politikos ir ideologijos įtaką. Tyrėjo nuomone, niekam nekelia nuostabos tai, kad romantizmo laikotarpio vertimai buvo vienaip ar kitaip „romantizuojami“, o komunistinės ideologijos šalyse – „taisomi“ pagal komunizmo dogmas (2016, p. 53).

Nagrinėjant, ką sovietiniuose prancūzų literatūros vertimuose ištrynė akylasis Cerberis, pavyko rasti ne vieną tiriamosios medžiagos vietą, kurioje neliko su religija, „priešiškų valstybių“ ideologija ar politika susijusių sakinių. Aptarsime François Mauriac originalo „Le nœud de vipères“ sakinį ir jo vertimo sprendimus 1934 m. Jurgio Griškos vertime „Gyvačių lizdas“ ir 1975 m. Vytauto Girčio vertime „Gyvačių kamuolys“:

- (4) Dieu, considérez que nous ne nous entendons pas nous-mêmes et que nous ne savons pas ce que nous voulons, et que nous nous éloignons infiniment de ce que nous désirons. – Sainte Thérèse d'Avila (Mauriac, *Le nœud de vipères*, 1933, p. 15).

„... Dieve, atsižvelk į tai, kad mes vienas kito nesuprantame ir nežinome, ko norime, ir kad mes neapsakomai tolinamės nuo to, ko

trokštame.” – Šv. Terezė iš Avilos (Mauriac, *Gyvačių lizdas*, 1934, p. 13).

Šv. Terezės iš Avilos citatą Mauriacas pateikė kūrinio pradžioje, prieš pirmąją romano dalį. Citata lyg iš anksto informuoja skaitytojus apie sudėtingus, tarsi apnuodytus romano veikėjų santykius, jų jauseną ir negebėjimą priartėti prie „to, ko trokštame“. Kaip matyti pateiktame pavyzdyje, šv. Terezės iš Avilos citata tarpukario „Gyvačių lizde“ buvo išversta, tačiau 1975 m. sovietiniame „Gyvačių kamuolyje“ jos neliko. Sovietinio vertimo pirmoji dalis prasideda be šv. Terezės iš Avilos citatos. Kuo užkliuvo iš pirmo žvilgsnio nekalta citata? Ideologinės sovietmečio nuostatos pačios pateikia atsakymą: kiekvienas meno kūrinys privalėjo turėti auklėjamąjį, švietėjišką tikslą, todėl religinis požiūris ar religinis auklėjimas buvo laikomas nesuderinamu su marksizmo-leninizmo pažiūrų sistema, laikančia religingumą „buržuazinių pažiūrų ir papročių atgyvena“. Tai įrodo „TSKP istorijos chrestomatijos“ puslapiai: „Svarbiausiu dalyku ideologiniame darbe partija laiko dabartiniame etape – auklėti visus darbo žmones, kad jie būtų didžiai idėjiškai atsidavę komunizmui, komunistiškai žiūrėtų į darbą ir visuomeninį ūkį, visiškai įveikti buržuazinių pažiūrų ir papročių atgyvenas, visapusiškai harmoningai vystyti asmenybę, sukurti tikrus dvasinės kultūros turtus“ (1984, p. 164). Cituotame leidinyje randame ir kitas prieš religiją nukreiptas eilutes: „Reikia sistemingai vykdyti plačią mokslinę ateistinę propagandą, kantriai aiškinti, kokios klaidingos yra religijos, atsiradusios praeityje, kai žmonės buvo prislėgti gaivališkų gamtos jėgų ir socialinės priespaudos, kai jie nežinojo tikrųjų gamtos ir visuomenės reiškinių priežasčių“ (1984, p. 167). Ateistinė propaganda buvo skelbiama Sovietų Sąjungos komunistų partijos programose, suvažiavimuose, ją vykdė Lietuvos TSR miestų ir rajonų Vykdomieji komitetai, ugdymo ir kitų įstaigų politiniai vadovai. Net tuomečiame Vilniaus universitete buvo dėstomas *Mokslinio ateizmo pagrindų* studijų dalykas.

Pateikti ideologiniai sovietmečio kontekstai rodo, kaip nederėjo šv. Terezės iš Avilos mintys su antireligine marksizmo-leninizmo ideologija. Šioje nelygioje kovoje citata neišvengiamai turėjo pralaimėti cenzūrai.

***Tarpukario ir sovietmečio Lietuvos prancūzų literatūros vertimų į
lietuvių kalbą autocenzūra***

Nustatant tiriamosios medžiagos autocenzūros vietas buvo keliamas klausimas, kada vertėjo „įsikišimas“ į tekstą laikomas autocenzūra. Daugelyje vertimo teorijų (nuo pirmųjų lingvistinių vertimo teorijų iki hermeneutinės vertimo sampratos) rašoma, kad vertimo proceso metu vertėjas atsižvelgia į vertimo kalbos specifiką, taiko leksines, morfologines, sintaksines transformacijas, vienur originalo vietas praleidžia, kitur – prideda. Be to, vertėjai imasi kultūrinės transpozicijos ir paiso komunikacinių vertimo skaitytojo lūkesčių. Atsižvelgęs į šiuos ir kitus veiksnius, vertėjas priima įvairius sprendimus, taiko vertimo perdaras, kurios anaipol nėra nei cenzūra, nei autocenzūra. Apie cenzūros ir profesionalaus vertimo takoskyrą rašo Louise'a Brunette (2002, p. 223). Ji teigia, kad redaguoti, kritikuoti vertimus, universitetuose mokyti būsimus vertėjus redaguoti savo ir kitų vertimus – toli gražu nėra vertimo cenzūra, veikiau, vertimo objektyvumo ir kokybės siekis. Tyrėja retoriškai klausia, ar reikėtų smerkti vertimo dėstytojus, kalbos normintojus ir vertimo kritikus (2002, p. 226), siekiančius vertimo tinkamumo priimančioje kultūroje. Juk meninių ir dalykinių tekstų vertėjai nesirenka linijinio vertimo, o ieško tinkamiausių savo kalbos žodžių, kolokacijų, idiomų, terminų, vartoja realią vartoseną atitinkančias kalbos raiškos priemones, sprendžia, kaip geriau perteikti eksplcitines ir implicitines reikšmes, kaip sukurti koherentišką vertimo tekstą, kaip perteikti koheziją ir kitus tekstualumo kriterijus. Vadinasi, vertėjai neišvengiamai keičia originalą. Kitaip jie pateiktų kokybės kriterijų neatitinkantį pažodinį vertimą. Paminėtina ir tai, kad įgudęs vertimo praktikas nepalieka nuošalyje vertimo kalbos stiliaus, žanro reikalavimų, taiko vertimo kalbos normas, kurios yra jo kognityvinės ir profesinės patirties dalis. Vertimo tyrėja Brunette pastebi, kad vertimo proceso metu vertėjas vadovaujasi nerašyta „kalbine konvencija ir socialiniu konsensu“ (pranc. *de la convention linguistique et du consensus social*, 2002, p. 228), lemiančiais įvairias vertimo perdaras.

Nagrinėjant tiriamąją medžiagą lyginamosios tekstinės analizės metodu ir vertinant kiekvieną originalo semantikos neatitinkančią teksto vietą pastebėta, kad vertėjai linkę rinktis šias autocenzūros formas: *praleidimą* ir

pakeitimą. Pirmiausia aptarsime praleidimo atvejus analizuodami tiriamosios medžiagos asmenvardžių vertimo sprendimus tarpukariu ir sovietmečiu:

- (5) Le vulgaire, aveuglé par l'amour de l'argent, n'était pas fait pour comprendre que c'était dans sa sincérité que l'abbé Pirard avait trouvé la force nécessaire pour lutter seul pendant six ans contre **Marie Alacoque**, le Sacré-Cœur de Jésus, les jésuites et son évêque. (Stendhal, *Le Rouge et le Noir*, 1998, p. 246)

Nedorovingieji, apakinti pinigų godulio, negalėjo suprasti, jog tik ačiū kun. Pirardo nuoširdumui jis įstengė šešerius metus kovoti su jezuitiška Šv. Jėzaus širdies draugija, su visais jėzuitais ir su vyskupu. (Stendhal, *Raudona ir juoda*, 1939, p. 319)

Paprasti žmonės, pinigų meilės apakinti, negalėjo suprasti, kad tik nuoširdumas suteikė kunigui Pirarui jėgų, būtinų grumtis ištisus šešerius metus vienam su **Marija Aliakok**, su šv. Jėzaus širdies kongregacija, jėzuitais ir su savo vyskupu. (Stendhal, *Raudona ir juoda*, 1949, p. 236)

Eiliniai žmoneliai, apakinti meilės pinigams, negalėjo suprasti, kad tik širdies tyrumas teikė kunigui Pirarui jėgų vienam šešerius metus grumtis su **Mari Alakok**, su Jėzaus širdies garbintojais, jėzuitais ir su savo vyskupu. (Stendhal, *Raudona ir juoda*, 1976, p. 194)

- (6) Un vapeur charbonnier de **Liverpool** était à l'ancre attendant la marée ; ils allèrent tourner par derrière, puis ils visitèrent, l'un après l'autre, les navires en rade, puis ils s'éloignèrent un peu plus pour voir se dérouler la côte. (De Maupassant, *Pierre et Jean*, 1982, p. 117)

Anglies prikrautas garlaivis buvo metęs inkarą, laukdamas potvynio; jie nuplaukė, apsukę iš užpakalio, po to jie aplenkė vieną po kito laivus reide, po to atsitolino truputį daugiau, kad matytų atsiskleidžiant krantą. (De Maupassant, *Pjeras ir Žanas*, 1937, p. 77–78)

Apiplaukė iš užpakalio garlaivį angliavežį iš **Liverpulio**, išmetusį inkarą ir laukiantį potvynio, paskui apžiūrėjo vieną po kito visus laivus reide, paskui leidosi tolyn į jūrą pasigrožėti kranto panorama. (De Mopasanas, *Pjeras ir Žanas*, 1988, p. 334)

Cituoti pavyzdžiai rodo, kad 1918–1940 metų vertimuose vertėjai buvo linkę adaptuoti vertimus ir praleisti tuometiniams skaitytojams menkiausius žinomus asmenvardžius, pavyzdžiui, *Marie Alacoque*, arba vietovardžius, pavyzdžiui, *Liverpool*, o sovietmečio vertimuose juos buvo linkstama perteikti manant, kad „verstinė literatūra turi atlikti švietėjišką vaidmenį“ (Danytė, 2008, p. 52). Siekdami įgyvendinti švietėjišką vertimo vaidmenį 1949 m. vertėjas Antanas Juška ir 1976 m. vertėja Ramutė Ramunienė ne tik išvertė aptariamus tikrinius vardus, bet pateikė išnašas ir komentarus vertimo pabaigos *Paaiškinimuose*. Štai, tarkime, Stendhalio kūrinio vertėjas Juška tekste išlaikė asmenvardį *Marija Aliakok* ir pabaigos *Paaiškinimuose*, parašęs jį be raidės „i“, pakomentavo: „Marija Alakok (Marie Alacoque) (1647–1690) – prancūzų vienuolė, katalikų bažnyčios paskelbta palaimintąja. Jos ir jėzuitų pastangomis katalikų bažnyčioje paplito „Jėzaus širdies“ garbinimas“ (Stendhal, 1949, p. 576). Vėlesniame Ramunienės vertime *Marie Alakok* pavardė taip pat išliko, tačiau vertėja jos nepaaiškino. Tik vėlyvojo sovietmečio pataisytame Ramunienės vertime prie *Marie Alakok* pavardės atsirado išnaša ir *Paaiškinimų* informacija: „Mari Alakok (Marguerite-Marie Alacoque, 1647–1690) – prancūzų vienuolė, mistikė, davusi pradžią Jėzaus širdies kultui“ (Stendalis, 1988, p. 463). Paminėtina, kad, be švietėjiško vertimų vaidmens, praktinę vertimo paradigmą veikė sovietmečiu vyravusios struktūrinės lingvistikos vertimo teorijos. Šiai kryptiai priklausė Fiodorovo, Reckerio, Romano Jakobsono, Barchudarovo, Komisarovo ir kitų teorijos, ugdžiusios tikslų, semantiškai ir stilistiškai ekvivalentišką vertimą. Leksinio, morfologinio, sintaksinio ir stilistinio ekvivalentiškumo paieškos neretai vedavo vertėjus linijinio ar net pažodinio vertimo keliu. Pažodiškumu ypač pasižymėjo 1949 m. Juškos „Raudona ir juoda“ vertimas, kuriame vertėjas siekė perteikti kone kiekvieną prancūzų kalbos žodį. „Antrojo vertimo vertėjas Antanas Juška, – teigia Valdas Petrauskas (1980, p. 309–310), – vadovaujasi pasenusiu požiūriu, jog kalbos skiriasi viena nuo kitos tik formaliu priemonių pasirinkimu,

o reikšmė yra nekintama, atseit reikšmė – tai universalios loginės ir psichologinės kategorijos, kuriomis žmogus atspindi aplinkinį pasaulį, todėl išdava logiška: jo vertimas – pažodinis, o mėginimas akiai nukopijuoti, atgaminti prancūzišką tekstą iš anksto pasmerktas, nes šis kelias veda tik į informacinio pobūdžio teksto sudarymą ir tinka nebent techniniam vertimui.“ Žinoma, ne tik Juška, bet ir kiti sovietmečio meninių tekstų vertėjai deklaruodavo tikslų ir ekvivalentišką vertimą, nors jų vertimuose buvo apstu pavidalo neįgavusių formų, slepiančių cenzūrą ir autocenzūrą.

Norėdami plačiau aptarti nagrinėjamų dviejų laikotarpių vertimų autocenzūrą, pateiksime daugiau tiriamosios medžiagos pavyzdžių:

- (7) Du moment que Julien fut détrompé, les longs exercices de piété ascétique, **tels que le chapelet cinq fois la semaine, les cantiques au Sacré-Cœur, etc., etc.**, qui lui semblaient si mortellement ennuyeux, devinrent ses moments d'action les plus intéressants. (Stendhal, *Le Rouge et le Noir*, 1998, p. 214)

Nuo to laiko, kai jis atsipalaidavo nuo klaidų, ilgi asketiško pamaldumo pratimai, anksčiau atrodę jam toki nuobodūs, pasidarė jo įdomiausiu užsiėmimu. (Stendhal, *Raudona ir juoda*, 1939, p. 274)

Nuo tos valandos, kai Žiulijenas įsitikino klydęs, ilgos askezės pratybos, **būtent, penkis kartus per savaitę ražančius, giesmės švenčiausiajai širdžiai ir t. t., ir t. t.**, – kurios anksčiau jam atrodydavo mirtinai nuobodžios, dabar jam pasidarė pats įdomiausias jo darbas. (Stendhal, *Raudona ir juoda*, 1949, p. 203)

Kai Žiuljenas suprato klydęs, ilgos asketinio pamaldumo pratybos, **pavyzdžiui, rožančiaus kalbėjimas penkis kartus per savaitę, giesmės, skirtos švenčiausiajai Jėzaus širdžiai, ir t. t., ir t. t.** – visa, kas jam atrodė mirtinai nuobodu, tapo pačiu įdomiausiu užsiėmimu. (Stendhal, *Raudona ir juoda*, 1976, p. 167)

- (8) Que peut-on gagner, répétaient-ils souvent entre eux, à plaider contre un gros ?

C'est le mot des vallées du Jura, pour exprimer un homme riche.

Qu'on juge de leur respect pour l'être le plus riche de tous : le gouvernement ! (Stendhal, *Le Rouge et le Noir*, 1998, p. 216)

– Ką galima pelnyti bylinėjantis su turtuoliu? – dažnai jie kartodavo vienas kitam.

Pagal šį galima spręsti apie jų pagarbą turtingiausiam iš visų – valdžiai! (Stendhal, *Raudona ir juoda*, 1939, p. 277)

„Ką gi laimėsi, – dažnai kalbėjosi jie tarp savęs, – bylinėdamasis su storiu?“

Tai Žiura slėnių gyventojų žodis, reiškias turtingą žmogų.

Galima tad spręsti, kokią pagarbą jie jaučia visų turtingiausiam: valdžiai! (Stendhal, *Raudona ir juoda*, 1949, p. 205)

„Ką laimėsi, – kalbėjosi jie dažnai tarp savęs, – bylinėdamasis su stambia žuvimi?“

Šitais žodžiais Juros slėniuose nusakomas turtuolis. Tad

supraskite, kaip jie turi gerbti tą, kas visų turtingusias: valdžią! (Stendhal, *Raudona ir juoda*, 1976, p. 169)

- (9) Il eut la faiblesse de dire à deux ou trois amis de collègue, **qui l'accompagnaient jusqu'à la calèche dont admirèrent les armoiries**, qu'après avoir administré le séminaire pendant quinze ans, il quittait Besançon avec cinq cent vingt francs d'économie. (Stendhal, *Le Rouge et le Noir*, 1998, p. 246)

Jis turėjo silpnybę pasakyti dviems ar trimis jaunystės draugams, kad po penkiolikos seminarijos vadovavimo metų jis apleidžia Bezansoną, susitaupęs tik penkis šimtus dvidešimt frankų. (Stendhal, *Raudona ir juoda*, 1939, p. 319)

Jis pasidavė silpnybei ir prasitarė dviem trims savo jaunystės draugams, **palydėjusiems jį ligi karietos ir besižavintiems jos herbu**, kad, administravęs seminariją ištisus penkiolika metų, jis skyrėsi su Bezansonu, turėdamas vos penkis šimtus dvidešimt frankų santaupų. (Stendhal, *Raudona ir juoda*, 1949, p. 235)

Neištvėręs pasiskundė dviem ar trims mokyklos laikų draugams, **palydėjusiems jį iki karietos ir susižavėjusiems jos herbu**, kad, penkiolika metų išbuvęs seminarijos vadovu, išvyksta iš Bezansono su penkiais šimtais dvidešimt frankų santaupų. (Stendalis, *Raudona ir juoda*, 1976, p. 194)

Cituotuose 7–9 pavyzdžiuose matyti, kad 1939 m. Stendhalio „Raudona ir juoda“ vertėjai Cvirka ir Šimėnas praleido ištisus sakinius (*tels que le chapelet cinq fois la semaine, les cantiques au Sacré-Cœur, etc., etc.* (7 pavyzdys), *C'est le mot des vallées du Jura, pour exprimer un homme riche* (8 pavyzdys)) ir sudėtinio sakinio šalutinį dėmenį (*qui l'accompagnaient jusqu'à la calèche dont admirèrent les armoiries* (9 pavyzdys)). Panašių tiriamosios medžiagos pavyzdžių būtų galima pateikti ir daugiau. Nagrinėjant tarpukario vertimų autocenzūros atvejus matyti, kad vertėjai siekė paprastinti tekstą, atsisakyti kai kurios informacijos ir daugiau adaptuoti tekstą nei sovietmečio vertėjai. Šią mintį galėtų patvirtinti dar vienas tarpukario ir sovietmečio vertimų lyginimas. Pateiksime Stendhalio „Raudona ir juoda“ pavyzdį, kurį verčiant tarpukariu buvo praleista 1470 metų data:

- (10) La grossièreté de cette maçonnerie n'était déguisée par rien et faisait un triste contraste avec l'antique magnificence de la boiserie. Les deux grands côtés de cette salle célèbre parmi les antiquaires bourguignons, et que le duc Charles le Téméraire avait fait bâtir **vers 1470** en expiation de quelque péché, étaient garnis de stalles de bois richement sculptées. (Stendhal, *Le Rouge et le Noir*, 1998, p. 129)

Šis nejaukus mūras buvo didžiausia priešgynybė senovinių atbrailų puošnumui. Iš abiejų pusių ši salė, garsi Burgundijos antikvarų tarpe,

statyta kunigaikščio Karolio Drąsiojo įsakymu dėl kažkokios nuodėmės, buvo nustatinėta mediniais, brangiais, skaptuotais suolais. (Stendhal, *Raudona ir juoda*, 1939, p. 156)

Šie užmūrijimai, nė kiek nepaslėpti, sudarė liūdną kontrastą antikiniam medžio puošmenų puikumui. Abu šonus tos didžiulės salės, kuri išgarsėjo Burgonijos senybių mėgėjų tarpe ir kurią **apie 1470 metus** pastatydino Karolis Drąsysis, atgailodamas už kažkokią nuodėmę, puošė puikiai išpiaustinėtos medinės kėdės. (Stendhal, *Raudona ir juoda*, 1949, p. 117)

Negrabiai sukrautos plytos buvo niekuo neapdengtos ir liūdnai atrodė šalia prabangių senovinių panelių. Šitą salę, garsėjančią tarp Burgundijos antikvarų, **apie 1470 metus** pastatydino Karolis Narsusis kažkuriai savo nuodėmei atpirkti. Palei abi išilgines jos sienas stovėjo prašmatniai išpiaustinėti klauptai. (Stendalis, *Raudona ir juoda*, 1976, p. 97)

Tarpukario vertimai išsiskiria gerokai didesniu adaptavimu ir lietuvinimu⁸, tačiau praleistų originalo sakinių galima rasti ir sovietmečio vertimuose. Pacituosime Mauriaco „Le Nœud de vipères“ ištrauką ir 1934 bei 1975 metų vertimo pavyzdžius su platesniu kontekstu:

(11) Lorsqu'ils chantaient, le soir, sur le perron de Calèse, ce n'était pas toujours des airs de Lulli qu'il me fallait entendre mais des cantiques. Je voyais de loin votre groupe confus et, quand il y avait clair de lune, je distinguais trois petites figures levées. **Mes pas, sur le gravier, interrompaient les chants.**

Chaque dimanche, le remue-ménage des départs pour la messe m'éveillait. Tu avais toujours peur de la manquer. Les chevaux s'ébrouaient. **On appelait la cuisinière qui était en retard.** Un des enfants avait oublié son paroissien. Une voix aiguë criait : « C'est quel

⁸ Apie tai išsamiau: Čiurlionienė, 1933, nr. 2, p. 18; Leonavičienė, 2024, p. 216–227.

dimanche après la Pentecôte ? » (Mauriac, *Le nœud de vipères*, 1933, p. 65–66)

Kada jie, atėjus vakarui, Kaleze ant perono dainuodavo, tai ne visados tai būdavo man skiriami „Lulli“ motyvai, bet daugiausia šventosios giesmės. Iš tolo man neaiškiai būdavo matyti jūsų būrelis, gi kada būdavo mėnesiena, aš išskirdavau tris pakeltus į viršų veidelius. **Kai nuo mano žingsnių sučiužėdavo takelio smėlis, giesmės nutrūkdavo.**

Kiekvieną sekmadienį triukšmingas rengimasis mišioms mane pažadindavo. Tu visada bijodavai mišias pražiopsoti. Prunkšdavo arkliai. **Buvo šaukiama pasivėlinusi virėja.** Kuris iš vaikų užmiršdavo savo maldaknyges. Aštrus balsas sušukdavo: „Kelintas šandie po Sekminių sekmadienis?“ (Mauriac, *Gyvačių lizdas*, 1934, p. 101–102)

Kai vakarais Kalezo namų verandoje jie dainuodavo chorą, man tekdavo klausytis ne tik Liuli arijų, bet ir šventų giesmių. Iš tolo aš vos įžiūrėdavau prieblandoje dūluojantį jūsų ratelį, o kai šviesdavo mėnuo, matydavau tris mažus į dangų pakeltus veidelius.

Kiekvieną sekmadienį mane iš miego pažadindavo šurmulys, kurį sukeldavote, rengdamiesi važiuoti į ankstyvasias mišias. Tu visada baimindavaisi pavėluoti. Prunkšdavo arkliai. Čia, žiūrėk, kuris vaikas pamiršo savo maldaknygę. Čia plonas balselis teiravosi:

– Kelintas šiandien sekmadienis po sekminių? (Moriakas, *Gyvačių kamuolys*, 1975, p. 81–82).

Mauriaco kūrinio sakiny *Mes pas, sur le gravier, interrompaient les chants* (liet. tarpukario vertimas: *Kai nuo mano žingsnių sučiužėdavo takelio smėlis, giesmės nutrūkdavo.*) yra reikšmingas platesniame semantiniame romano kontekste: jis atskleidžia pagrindinio personažo dvasinį ir fizinį nutolimą nuo kitų šeimos narių. Deja, 1975 m. sovietmečio vertėjas Vytautas Girčys nusprendė atsisakyti šio sakinio. Jis nevertė ir toliau esančio sakinio *On appelait la cuisinière qui était en retard* (liet. tarpukario vertimas: *Buvo*

šaukiama pasivėlinusi virėja.). Pastarojo praleidimas negalėtų būti laikomas ideologine, politine, etine ar moraline cenzūra. Šis sakinyss padeda kurti šeimos skubėjimo, visų bėgijimo tai šen, tai ten nuotaiką vykstant ryte į bažnyčią ir stengiantis nepavėluoti. Tad kodėl vertėjas nusprendė praleisti šį sakinį? Gal manė jį esant pertekliniu ir kenkiančiu teksto sklandumui ar tekstualumui? Nagrinėjant panašius tiriamosios medžiagos autocenzūros atvejus vertėtų prisiminti Umberto Eco nuostatas apie praleidimą. Jo nuomone (2006, p. 427–428), praleidimas yra teksto adaptacijos priemonė, kuria vertėjas parodo kritinį požiūrį į originalą ir tarsi primeta jam savo interpretaciją. Laikydamasis semiotinio požiūrio į vertimą Eco (2003, p. 100) atsargiai vertina praleidimą ir mano, kad vertėjas gali praleisti teksto vienetą, jei jo nepavyksta išversti ir jei šis vienetas nėra semantiškai reikšmingas originale.

Nagrinėjant autocenzūros atvejus pastebėta, kad ji reiškia ir *pakeitimą*. Pateiksime tiriamosios medžiagos pavyzdį:

(12) Le traître, l'autre jour, nous rompit de ses mains
Un mouchoir qu'il trouva dans une **Fleur des Saints**,
Disant que nous mêlions, par un crime effroyable,
Avec la sainteté les parures du diable. (Molière, *Le Tartuffe ou l'Imposteur*, 1998, p. 61)

Anądien biaurybė atrado įdėtą
maldaknygėlę mano šilkų skepetėlę,
pagrobęs – suplėšė, papuošals, mat, velnio
galėjęs įžeisti maldų šventą žodį. (Moljeras, *Tartifas arba Veidmainys*, 1928, p. 18)

Anądien nosinaitę **knygoje šventoj**
Aptiko tas begėdis ir sudraskė tuoj,
Pareikšdamas pikta, jog erzina tyčia
Šėtono išmonėmis dievą ir bažnyčią. (Moljeras, *Tartiufas arba Apgavikas*, 1967, p. 15)

XVII a. Molière'o pjesės „Le Tartuffe ou l'Imposteur" ištraukoje minima ispanų jėzuito Pedro de Ribadeneyros maldų knyga „Fleur des Saints", kurios nesutrupintas pavadinimas yra „Les Fleurs des vies des Saints et festes de toute l'année" (liet. *Žydintis Šventųjų gyvenimas ir kalendorinių metų šventės*), tačiau eiliuotoje Molière'o pjesėje niekur neminimas „Fleur des Saints" autoriaus. Jį galima sužinoti iš kitų šaltinių, pavyzdžiui, iš 1998 m. Molière'o pjesės „Le Tartuffe ou l'Imposteur" leidimo ir išnašose pateikto paaiškinimo (p. 61). Žvelgiant į cituotus tarpukario ir sovietmečio vertimus matyti, kad abu vertėjai atsisakė pavadinimo vertimo ir pasirinko pakeitimą, t. y. keitė leksinį-semantinį „Fleur des Saints" turinį: vietoj konkretaus kūrinio pavadinimo vartojo bendresnį žodį „maldaknygė" (1928, p. 18) ir žodžių junginį „knygoje šventoj" (1967, p. 15). Nagrinėjant 12-ą vertimo pavyzdį kyla klausimas, kodėl vertėjai atsisakė versti pavadinimą. Greičiausiai taip atsitiko dėl abiejų laikotarpių skaitytojų sisteminio prancūzų kultūros pažinimo spragų. O gal ir pačių vertėjų nežinojimo? Juk tarpukariu prancūzų grožinė literatūra, palyginti, neseniai buvo pradėta versti į lietuvių kalbą, todėl 1928 m. publikuojant Čiurlionienės vertimą Lietuvos skaitytojų sisteminis prancūzų kultūros pažinimas dar tik formavosi: vienas po kito buvo verčiami ir publikuojami kanoninės prancūzų grožinės literatūros kūriniai, mezgėsi dvišaliai diplomatiniai, kultūriniai kontaktai ir kt. Nesant ilgalaikių tarpkultūrinių ryšių su Prancūzija, kai kurios prancūzų kultūros reikšmės, kultūriniai faktai galėjo būti nežinomi ir apsunkinti vertimo skaitymą, todėl vertėja Čiurlionienė motyvuotai pasirinko „Fleur des Saints" pakeitimą. Tokį pat vertimo sprendimą priėmė ir sovietmečio vertėjas Aleksys Churginas, atsižvelgęs į tai, kad tuometės Lietuvos skaitytojams Ribadeneyros knyga greičiausia buvo nežinoma. Juk sovietmečio skaitytojai, gyvenę „už geležinės uždangos", kalbinėje ir kultūrinėje izoliacijoje nuo „kapitalistinių šalių", įskaitant ir Prancūziją, stokojo išsamesnės informacijos apie prancūzų kultūrą, ypač ankstesnių amžių religinio turinio leidinius.

Analizuojant tiriamąją medžiagą matyti, kad versdami Stendhalio, Mauriacio, Mérimée, Maupassant'o ir Molière'o kūrinius tarpukario ir sovietmečio vertėjai neišvengiamai turėjo prisitaikyti prie savo laikmečio polisistemų. Spręsdami vertimo dilemas jie ieškojo atsakymo į klausimą, ką rinktis: „praktinę alternatyvą „ištikimybė" versus „išdavystė"

(Ricœur, 2010, p. 21). Pasirinkę „išdavystę“, t. y. cenzūrą ir autocenzūrą, vertėjai prisitaikė prie politinių galių ir sociosemiotinių normų.

Išvados

Išanalizavus tarpukario ir sovietmečio Lietuvos leidinių atrankos ypatumus ir kanoninės prancūzų literatūros vertimų į lietuvių kalbą cenzūrą ir autocenzūrą lyginamuoju tekstinės analizės ir aprašomuoju metodais, galima daryti šias išvadas:

Tarpukario ir sovietmečio Lietuvoje vyko selektyvi versti planuojamos grožinės literatūros atranka: 1918–1940 metais buvo cenzūruojama revoliucines nuotaikas, marksistines ir komunistines pažiūras propaguojanti literatūra, o 1940–1990 metais – komunistinei ideologijai, minties kolektyvizacijai prieštaraujantys ir sovietinės semantikos neatitinkantys kūriniai. Abu istoriniai laikotarpiai determinavo vertėjų veiklą, lėmė vertimų cenzūrą, paklusimą politinėms, ideologinėms, etinėms, socialinėms normoms ir konvencijoms. Visa tai patvirtina sociosemiotinių vertimo normų svarbą vertimo procese ir polisisteminės vertimo teorijos nuostatas, kad vertimas nėra atsietas nuo konkretaus istorinio laikotarpio polisistemų.

Kitaip nei cenzūra, autocenzūra yra paties vertėjo inicijuoti vertimo pakeitimai, kurių nelemia išoriniai politiniai, ideologiniai ir kiti institucinės, sisteminės cenzūros veiksniai. Lyginant tarpukario ir sovietmečio prancūzų literatūros kūrinių vertimų į lietuvių kalbą autocenzūros atvejus matyti, kad tarpukario vertėjai kur kas dažniau rinkosi autocenzūrą norėdami išvengti kultūrinių kliuvinių ir labiau pritaikyti vertimą prie tuometės Lietuvos skaitytojų sisteminio kultūrinio pažinimo ir skaitymo įpročių. Sovietmečio vertimai labiau atspindi vertimo tikslumo sureikšminimą, kurį sovietiniais metais propagavo struktūralistinės vertimo teorijos, ir vertimais atliekamą švietėjišką misiją lavinti skaitytojus ir suteikti jiems kuo daugiau informacijos.

Kadangi autocenzūra priklauso nuo vertėjo sprendimo praleisti ar pakeisti tam tikras teksto vietas, pastebėta, kad ne visi tiriamosios medžiagos kūrinių vertėjai vienodai ją taikė: iš tarpukario vertėjų didesniu adaptavimu, t. y. autocenzūra, pasižymėjo Stendalio „Raudona ir juoda“ vertėjai Petras

Cvirka ir Antanas Šimėnas, o iš sovietinio laikotarpio – Mauriaco romano „Le nœud de vipères“ vertėjas Vytautas Girčys.

Atsižvelgus į tai, kad vertimą visada veikia politinės, ideologinės, socialinės ir kitos polisistemų galios, lemiančios cenzūrą, autocenzūrą ir kitas vertimų perdaras, vertimas negali būti absoliučiai ekvivalentiškas originalo tekstui. Žvelgiant į vertimą kaip į dinamišką tarpkultūrinį ir tarpsisteminių veiksmų, leksinis, morfologinis ir sintaksinis originalo ir vertimo tapatumas originalui tampa neįmanomas, todėl ekvivalentiškumo siekis netenka prasmės, yra nebepakankamas ir asimetriškas. Nuo pirmųjų vertimo teorijų vertimo mokslo paradigmoje įtvirtinta ekvivalentiškumo sąvoka nebeatspindi kintančios vertimo realybės ir implikuoja statiško ir invariantiško vertimo paiešką. Atsisakius ekvivalentiškumo siekio, vertimas analizuotinas hermeneutiniu ir holistiniu požiūriais, kaip tarpkultūrinės ir tarpsisteminės transpozicijos kitoje kultūroje procesas ir rezultatas.

Literatūros sąrašas

- Ambrasas-Sasnava, K. (1980). Lietuvių vertimo teorijos užuomazgos. Sud. Eugenijus Matuzevičius, Arvydas Valionis. *Meninio vertimo problemos*. Vaga, 63–84.
- Antoniou, M. (2014). Les hésitations du traducteur: le traducteur entre censure et autocensure. https://www.academia.edu/30354848/Les_hesitations_du_traducteur_Le_traducteur_entre_censure_et_autocensure
- Bakhtine, M. (1978). *Esthétique et théorie du roman*. Gallimard.
- Brunette, L. (2002). Normes et censure: ne pas confondre. *TTR: Traduction, terminologie, rédaction*, 15(2), 223–233. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.7202/007486ar>
- Čiurlionienė, S. (1933). Apie vertimus. *Gimtoji kalba*, 2, 17–20.
- Danytė, M. (2008). Literatūrinio vertimo normų pokyčiai Lietuvoje po 1990-ųjų metų. *Kalbų studijos / Studies about languages*, 12, 51–56.
- Dapšytė, G. (2015). Sovietinės Lietuvos teatro cenzūros periodizacijos klausimai. *Ars et praxis*, 3, 57–67.
- Durand, P. (2006). *La censure invisible*. Arles: Actes Sud.

- Eco, U. (2003). *Dire quasi la stessa cosa. Esperienze di traduzione*. Bompiani.
- Eco, U. (2006). *Dire presque la même chose. Expériences de traduction* (trad. par Myriem Bouzaher). Grasset.
- Even-Zohar, I. (1990). Polysystem Studies. *Poetics Today*, 11(1).
https://www.tau.ac.il/~itamarez/works/books/Even-Zohar_1990--Polysystem%20studies.pdf
- Foucault, M. (1998). *Diskurso tvarka* (vertė Marius Daškus). Baltos lankos.
- Gambier, Y. (2002). Les censures dans la traduction audiovisuelle. *TTR: Traduction, terminologie, rédaction*, 15(2), 203–221. Prieiga per internetą: <http://doi.org/10.7202/007485ar>
- Guidère, M. (2016). *Introduction à la traductologie*. De Boeck Supérieur.
- Klivis, E. (2010). Ardomasio prisitaikymas: cenzūra ir pasipriešinimo jai būdai sovietinio laikotarpio Lietuvos teatre. *Menotyra*, 17(2), 124–131.
- Leonavičienė, A. (2024). *Teorinės vertimo paradigmos raida ir dabartis*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.
- Maskaliūnienė, N. ir Tatolytė, I. (2022). Vertimo cenzūra sovietmečiu: kaip tirti, ką praradome? *Spectrum*, 2(36), 82–87.
- Maskaliūnienė, N., Tatolytė, I., Černiuvienė, L., Keršytė, N. ir kt. (2024). *Vertimas ir cenzūra sovietinės ideologijos sąlygomis. Lietuva, 1940–1990*. Sud. Nijolė Maskaliūnienė, Ingrida Tatolytė. Vilniaus universiteto leidykla.
- Noreika, A. (2022). Žiniasklaidos cenzūra ir savicenzūra: ko neįvertino tyrinėtojas. *Logos*, 111, 107–118.
- Petrauskas, V. (1980). Trys pažintys su Stendaliu. Sud. Eugenijus Matuzevičius, Arvydas Valionis. *Meninio vertimo problemos* (pp. 308–328). Vaga.
- Petreikis, T. (2013). Spaudos gyvenimo stebėseną ir kontrolę Antano Smetonos autoritarinio režimo metais. *Knygotyra*, 61, 329–338.
- Ragaišienė, I. ir Raškauskienė, A. (2024). *Ideology and Eclipsing of Textualities in Selected Lithuanian Literary Translations*. Baibu-Icastis 2024: 2nd International Congress on Academic Studies in Translation and Interpreting Studies, 30 September – 2 October 2024, Bolu, Türkiye: book of abstracts / editors Nazan Müge Uysal, Mesut Kuleli.
- Riaubienė, A. (2005). Valstybinės cenzūros mechanizmas tarpukario Lietuvoje. *Knygotyra*, 44, 103–113.

- Riaubienė, A. (2020). Užsienio spaudinių cenzūra nepriklausomoje Lietuvoje 1918–1940 metais. *Knygotyra*, 75, 218–258.
- Ricœur, P. (2010). *Apie vertimą* (vertė Paulius Garbačiauskas). Aidai.
- Schleiermacher, F. (1985). Des différentes méthodes de traduire (traduit de l'allemand par A. Berman). *Les tours de Babel. Essais sur la traduction*. Mauvezin: Éd. Trans-Europ-Repress, 277–347.
- Streikus, A. (2018). *Minties kolektyvizacija. Cenzūra sovietų Lietuvoje*. Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai.
- Tomaszkiewicz, T. (2002). La traduction des textes déjà censurés. *TTR: Traduction, terminologie, rédaction*, 15(2), 171–189. <http://doi.org/10.7202/007483ar>
- Toury, G. (1995). *Descriptive Translation Studies and Beyond*. John Benjamins.
- Vaišnys, A. (1999). *Spauda ir valstybė 1918–1940: analizė istoriniu, teisiniu ir politiniu aspektu*. UAB Biznio mašinų kompanija.
- Valentinavičienė, D. (2022). Cenzūros poveikis anglų verstinės literatūros kanonui sovietmečiu: Josepho Conrado atvejis. *Vertimo studijos*, 15, 96–112.
- Venuti, L. (1995). *The Translator's Invisibility. A History of Translation*. Routledge.
- Venuti, L. (1998). *The Scandals of Translation. Towards an Ethics of Difference*. Routledge.

Šaltinių sąrašas

- De Maupassant, G. (1982). *Pierre et Jean*. Éditions Gallimard.
- De Maupassant, G. (1937). *Pjeras ir Žanas* (vertė Ričardas Mironas). Spaudos fondas.
- De Mopasan, G. (1988). Pjeras ir Žanas (vertė Juozas Naujokaitis). *Mielas draugas. Pjeras ir Žanas. Novelės*. Vaga, 283–400.
- Gunnars, K. (2024). *Bastūnė* (vertė Giedrė Pranaitytė). Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.
- Mauriac, F. (1933). *Le Nœud de vipères*. Éditions Bernard Grasset.
- Mauriac, F. (1934). *Gyvačių lizdas* (vertė Jurgis Griška). „Žinijos“ bendrovė.

- Mérimée, P. (1937). *Kolomba* (vertė Antanas Valiukėnas). Spaudos fondas.
- Mérimée, P. (1947). *Kolomba* (vertė Vaclovas Šiugždinis). Valstybinė grožinės literatūros leidykla.
- Mérimée, P. (1995). *Colomba*. Librairie Générale Française.
- Molière. (1998). *Le Tartuffe ou l'Imposteur* (édition présentée par Gérard Ferreyrolles et Delphine de Garidel). Larousse-Bordas.
- Moljeras. (1928). *Tartifas arba Veidmainys* (vertė Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė). Zavišos ir Steponavičiaus spaustuvė.
- Moljeras. (1967). *Tartiufas arba Apgavikas* (vertė Aleksys Churginas). *Moljeras ir kitos komedijos*. Vaga, 5–108.
- Moriakas, F. (1975). *Gyvačių kamuolys* (vertė Vytautas Girčys). Vilnius: Vaga.
- Pažūsis, L., Maskaliūnienė, N., Darbutaitė, R. et al. (2014). *Vertimo studijų žodynas*. Vilniaus universiteto leidykla.
- Quartier du Roule*. Prieiga per internetą:
https://fr.wikipedia.org/wiki/Quartier_du_Roule.
- Stendalis. (1976). *Raudona ir juoda* (vertė Ramutė Ramunienė). Vaga.
- Stendalis. (1988). *Raudona ir juoda*. (vertė Ramutė Ramunienė). Vaga.
- Stendhal. (1939). *Raudona ir juoda* (vertė Petras Cvirka ir Antanas Šimėnas). Spaudos fondas.
- Stendhal. (1949). *Raudona ir juoda* (vertė Antanas Juška). Valstybinė grožinės literatūros leidykla.
- Stendhal. (1998). *Le Rouge et le Noir : Chronique du XIXe siècle*. Paris: Pocket.
- TSKP istorijos chrestomatija, 3*. (1984). (sud. Bernatavičienė, J., Marcelis, A., Rakūnas, A., Štaras, P.). Mintis.
- Valstybinė lietuvių kalbos komisija*. Prieiga per internetą:
<https://www.vlkk.lt/konsultacijos/5600-autocenzura>.
- Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Prieiga per internetą:
<https://www.vle.lt/straipsnis/glavlit/>.

Aurelija Leonavičienė

Vytautas Magnus University, Lithuania

aurelija.leonaviciene@vdu.lt

CENSORSHIP AND SELF-CENSORSHIP IN INTERWAR AND SOVIET-ERA TRANSLATIONS FROM FRENCH INTO LITHUANIAN

Abstract. Translation is part of the polysystem of society and is therefore linked to other systems, such as political and ideological power, economics, literature, socio-cultural factors, etc. As it develops together with society, translation constantly changes and undergoes transformations specific to a certain historical period and reflects the particularities of a country's polysystems and socio-semiotic norms. The latter is reflected in different forms of translation, including both censorship and self-censorship. This study aims to analyse and compare censorship and self-censorship in the translations of canonical French literature into Lithuanian during the interwar and Soviet era, as well as to discuss the reasons, similarities and differences for the censorship and self-censorship of the research material within the broader context of the Polysystem Theory, socio-semiotic norms of translation, and the political powers of each period. To achieve this aim, the following objectives have been set: 1) to theoretically discuss the topic based on the Polysystem Theory, the socio-semiotic norms of translation, and other current scientific research on the topic of censorship; 2) to investigate mechanisms of selection of Lithuanian publications and censorship of translations during the periods from 1918 to 1940 and from 1940 to 1990; 3) to analyse the presence of censorship and self-censorship in the research material; 4) to compare censorship and self-censorship in translations from French into Lithuanian during the interwar and Soviet era in Lithuania, and to identify the reasons for their application, as well as their similarities and differences within a broader political, ideological, and sociocultural context. The aim and objectives of the study are achieved using the methods of scientific literature analysis, comparative and descriptive analysis. The research material consists of a representative amount of original and translated texts: the novel of Stendhal "Le Rouge et le Noir" (*The Red and the Black*) and its three translations into Lithuanian "Raudona ir juoda" (1939, 1949, 1976); "Le Nœud de vipères" (*The Knot of Vipers*) by François Mauriac and two translations of this book "Gyvačių lizdas" (1934) and "Gyvačių kamuolys" (1975); "Colomba" (*Colomba*) by Prosper Mérimée and two translations, both named "Kolomba" (1937, 1947); novel by Guy de Maupassant "Pierre et Jean" (*Pierre et Jean*) and translations "Pjeras ir Žanas" (1937, 1988); „Le Tartuffe ou l'Imposteur" (*Tartuffe, or The Impostor, or The Hypocrite*) by Molière and its translations into Lithuanian "Tartifas ir Veidmainys" (1928) and "Tartiufas arba Apgavikas" (1967). The total size of the research material in both languages is 3 922 pages. A comparative analysis of censorship and self-censorship in the translation of French literary texts into Lithuanian revealed that during the periods from 1918 to 1940 and from 1940 to 1990 Lithuanian translators aimed to adjust translations to the polysystems of their society at the time and to control the unpredictability of translation while keeping in mind political, ideological and sociocultural norms of translation. All the examples of translations of canonical French literature into Lithuanian suggest that during the interwar, censorship primarily targeted politically unacceptable revolutionary parts of the originals; whereas during the Soviet era, religious, political and ethical censorship became more widespread. Furthermore, the research showed that translators of the interwar chose self-censorship more than translators of the Soviet era. It could have links with quite an obvious tendency during those years to adapt translations and make them as comprehensive as possible with the systematic cultural knowledge of the majority of readers at the time.

Keywords: translation; censorship; self-censorship; Polysystem Theory; socio-semiotic norms of translation; omission.